

PERSPEC+IVA

Legnickie Studia
Teologiczno-Historyczne
Rok IX 2010 Nr 2 (17)

RAFAL WERSZLER

DOLNOŚLĄSKA BIBLIOTEKA
SCHAFFGOTSCHÓW
LOKALIZACJA, KSIĘGOZBIÓR, WNĘTRZA, MEBLE

Księgozbiór tworzący bibliotekę hrabiowskiego rodu Schaffgotschów¹ należał do jednego z bardziej znanych na Dolnym Śląsku. Kolekcję tworzoną od kilku pokoleń przechowywano początkowo w zamku Chojnik, później w Podgórzynie i Sobieszowie. Po raz pierw-

---

¹ Schaffgotschowie – śląski ród arystokratyczny pochodzący z Turynii. Ich pełne nazwisko w języku niemieckim brzmi: *Grafen Schaffgotsch genannt Semperfrei von und zu Kynast und Greiffenstein, Freiherr von Trachenberg*. Według rodzinnej tradycji w XIII w. jeden z przodków rodu Siboth Schaff otrzymał od Bolesława Rogatki, księcia legnickiego, zamek Stara Kamienica, a jego potomek Gotsch Schaff (Gocz I Starszy), ok. 1360/1368 r. dostał od księżnej Agnieszki, wdowy po Bolku II Małym (księciu świdnicko-jaworskim), zamek Chojnik (niem. *Kynast*) wraz z przyległymi ziemiami. Gotsche I władał zaś Sobieszowem i Piechowicami. Jego syn Gotsche II otrzymał w 1399 r. (lub w 1400 r.) w dzierżawę zamek Gryf, który kilkanaście lat później przeszedł na dziedziczną własność jego rodziny. W wyniku różnych operacji finansowych i handlowych wszedł także w posiadanie zamku Chojnik. Ze względu na zasługi dla rodziny obu Gotschów, kolejne pokolenia rodu zaczęły używać ich imienia jako przydomka i tak powstało nazwisko Schaffgotsch. Żyjący na przełomie XV i XVI w. trzej bracia – Antoni, Kacper i Ulryk, stali się założycielami trzech głównych linii rodu. Najmłodsza linia potomków Ulryka wygasła wraz ze śmiercią Wolfa Ulryka na początku 1661 r. A. KUZIO-PODRUCKI, *Schaffgotschowie. Zmienne losy śląskiej arystokracji*. Bytom 2007.

szy udostępniono ją do korzystania dla badaczy w Sobieszowie, a następnie, na pocz. XIX w., dla szerszego grona czytelników już w pomieszczeniach pocysterskiego klasztoru w Cieplicach. Zbiór ten, zawierający m.in. liczne cenne silesiaka², nie zachował się niestety w cieplickiej bibliotece, gdyż uległ rozproszeniu oraz częściowemu zniszczeniu w czasie II wojny światowej i w okresie późniejszym. Pozostało natomiast w większości podstawowe wyposażenie biblioteki, zachowane w poklasztornych pomieszczeniach. Świadczy ono o znacznej liczebności księgozbioru wypełniającego liczne regały, które, usytuowane wokół ścian dawnej biblioteki, zachowały się do czasów współczesnych, mimo że pomieszczenia te pełnią obecnie rolę magazynów innej instytucji.

1. ZAMEK CHOJNIK, PODGÓRZYN, SOBIEŚZÓW – HISTORIA LOKALIZACJI BIBLIOTEKI

W 1674 r. uderzenie pioruna zamieniło w ruinę zamek Chojnik (*Kynast*), ówczesną siedzibę rodu Schaffgotschów. Uratowane z pożaru zasoby piśmiennictwa umieszczono wówczas w „Domu Urzędowym”, czyli budynku administracyjnym we wsi Podgórzyn (*Giersdorf*), urządzając tam majoracką³ bibliotekę rodziny⁴, o której istnieniu wzmiankowano już wcześniej, m.in. w zapisach testamentowych z XVI w.

---

² Silesiaka – to bogaty wybór tytułów prasy regionalnej oraz wydawnictw zwartych i ciągłych o tematyce śląskiej (*silesiaca*). Muzeum Śląskie w Katowicach – Biblioteka; Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski Biblioteka; EBIB – Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich EBIB; Biblioteka Narodowa w Warszawie; Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu; Bydgoski Antykwariat Naukowy.

³ Majorat – (z łac.) ordynacja przewidująca dziedziczenie majątku ordynackiego przez najstarszego syna lub krewnego w przypadku braku potomków lub majątek tak odziedziczony; także sposób dziedziczenia majątku przez najstarszego potomka, bez możliwości dzielenia przedmiotu dziedziczenia. *Słownik Współczesnego Języka Polskiego*, Warszawa 1988 s. 486; *Universal-Lexicon*. Bd. 19: *Ma*. Kol. 629-530.

⁴ Dolnośląscy Schaffgotschowie przenieśli się wówczas do starego pałacu w Cieplicach (*Warmbrunn*), zaś urzędy przeniesiono do „mieszkań folwarcznych” w Sobieszowie (*Hermisdorf*).

W 1706 r. w niedalekim Sobieszowie położono kamień węgielny pod pałac, nazwany m.in. przez księdza Franciszka Klennera⁵ „Zamkiem Sobieszowskim”, który wznosił mistrz Eliasch Scholte z Bolesławca. Jak pisze ks. Frać⁶, budynek powstał na skarpie, gdzie wcześniej był dwór z czasów renesansu (1541). W 1709 r. nowy obiekt oddano do użytkowania, a w 1716 r. do pałacu w Sobieszowie⁷ przeniesiono rodzinny księgozbiór ze wsi Podgórzyn, któremu wiele uwagi poświęcił hr. Hans Anton Schaffgotsch (1675-1742), dyrektor Urzędu Wyższego (*Oberamt*). On to ulokował bibliotekę w czterech pałacowych pomieszczeniach na drugim piętrze. Zajął się oznakowaniem zbioru po przodkach, który opatrzone jego ekslibrisem. Do zaprojektowania biblioteki zatrudnił fachowców, podobnie jak do skatalogowania zbiorów. Doradcami tymi byli rektorzy Uniwersytetu Wrocławskiego: Gottlob Krantz i Christian Stieff. Wiadomo, że Stieff przyjeżdżał co roku na kilka tygodni do Sobieszowa, zapewne, by doglądać prac i instruować pierwszego na stałe zatrudnionego sobieszowskiego bibliotekarza katalogującego księgi, którym był Johann Carl Neumann⁸. W tej osiemnastowiecznej bibliotece nad wejściem widniała

⁵ Ks. Franciszek Klenner, cysters z sekularyzowanego Krzeszowa. Proboszcz w parafii św. Marcina w Sobieszowie w latach 1812-1842. Twórca Kroniki Sobieszowa, jego wuj Klenner, przełożony sekularyzowanych cystersów w Cieplicach, był ostatnim cysterskim proboszczem tamtej diecezjalnej parafii.

⁶ J. FRAĆ. *700 lat Sobieszowa*. Jelenia Góra: Wyd. Alex 2005 s. 270.

⁷ TENŻE. *Zarys dziejów Sobieszowa: od czasów najdawniejszych po nam współczesne*. Jelenia Góra 1995; TENŻE. *700 lat Sobieszowa*. s. 271: „Pałac to aktualnie budynek na rzucie prostokąta, o trzech kondygnacjach, nakryty czterospadowym dachem. Pierwotnie budynek był kryty gontem, który później zastąpiono dachówką. (...) Fasada frontowa i tylna są zwieńczone wydatnym, profilowanym gzymsem i trójkątnym ryzalitem. Obramienia okien wyznaczają listwowe gzymсы cokołu przyziemia i cokołu podokiennego pierwszej i drugiej kondygnacji. Naroża elewacji zaznaczone są lizenami (pilastrami w tynku), zakończonymi belkowaniem. Pod gzymsem wieńczącym jest fryz ze sztukatorskim ornamentem w liści akantu, z maskaronami i pękami owoców. Z boku przed portalem frontowym w XIX wieku zbudowano jednokondygnacyjną stróżówkę, obecnie dom mieszkalny. Pałac w XIX w. nie ulegał żadnym istotnym przeróbkom, poza dość daleko posuniętymi pracami konserwatorskimi w roku 1909. (Dokumentacja budynku Urzędu Majątkowego Schaffgotschów)”.

⁸ Johann Carl Neumann (ur. 28 X 1671 Jelenia Góra; zm. 26 I 1741 Sobieszów). Inspektor własności ziemskiej Hrabiego Rzeszy we wsi Podgórzyn i bibliotekarz w Sobieszowie. Był dobrze wykształcony. Nauki pobierał w Szkole Trywialnej w Gryfowie Śląskim (*Greiffenberg*) i w gimnazjum św. Elżbiety (*Elisabethaneum*) we Wrocławiu. W wieku 19 lat wstąpił do wyższej szkoły we Frankfurcie nad Odrą,

inskrypcja: „Postquam per quinque fere Scula in hisce Alpestribus Oris longa sede sedisset perauntiqua Schafiorum Gens tandem et Musis haud inamoenam sedem hic fixit Johannes Antonius Schaf-Gotsche dictus Anno M.D.C.C. XVI”⁹.

W 1734 r., kiedy po raz pierwszy udostępniono księgozbiór i zorganizowano przy bibliotece muzeum, w Sobieszowie było już około 10 000 woluminów, „przeważnie oprawne w drogocenny safian lub na sposób francuski”¹⁰. Biblioteka zajmowała kilka pomieszczeń na drugim piętrze. W pierwszym z nich zgromadzono książki z zakresu filozofii, historii kościoła i teologii, w drugim dotyczące nauk ścisłych, w trzecim literaturę ogólną, a w czwartym pozostałe pozycje o różnej tematyce. Wnętrza przeznaczone na bibliotekę miały układ amfiladowy, z reprezentacyjnym traktem łączonym przejściami. Urządzono je wykwintnie ozdobioną sztukaterią i wyposażono w kryształowe żyrandole, we wszystkich pomieszczeniach zainstalowano także piece, które zbudowano z dreздеńskich kafli¹¹.

Troskę o bibliotekę i muzeum oraz ich przyszłość wyraża dokument fundacyjny z 1733 r., w którym hr. Hans Anton pisał: „Ponadto poprzez niniejszą fundację dotyczącą perpetuum majątku Kynast i znajdującej się w Hermsdorff¹² urzędzonej niemałym kosztem biblioteki, wraz ze wszystkim orężem, dziełami sztuki, medalionami (poza opisanymi na odrębnych kartkach, na których postanowiono,

---

gdzie ukończył studia prawnicze i filozoficzne. Następnie udał się do Halle, gdzie uczył na wykłady słynnego Christiana Thomasiusa. W 1704 r. powrócił na Śląsk, gdzie hrabia Hans Anton Schaffgotsch mianował go urzędowym pisarzem własności ziemskiej Chojnik (*Kynast*). W 1727 r. został inspektorem własności ziemskiej Podgórzyn (*Giersdorf*); zapewne w tym okresie powierzono mu kierowanie hrabiowską biblioteką. Neumann był członkiem Jeleniogórskiego Towarzystwa Literackiego. Napisał szereg wierszy na cześć ojczyzny, m.in. *Der Gutte Brunn, Das Lob des Zuckens*. Zmarł w 1741 r. i pochowany został na cmentarzu katolickim w Sobieszowie. Upamiętnia go epitafium barokowe na południowej, zewnętrznej ścianie kościoła. Christian Thomasius (ur. 1 I 1655; zm. 23 IX 1728) – filozof niemiecki, „twórca niemieckiego oświecenia”, związany przez większość życia z Uniwersytetem w Halle.

⁹ A. SIEBELT. *Die Reichsgräslich Schaffgotsch'sche Majoratesbibliothek zu Warmbrunn*. „Der Wanderer im Riesengebirge” 1914 nr 2 s. 23-26. Tekst artykułu został przetłumaczony w przedruku specjalnym „Wędrowiec w Karkonoszach” nr 376.

¹⁰ FRĄC. *700 lat Sobieszowa*. s. 273

¹¹ *Tamże*. s. 273.

¹² Hermsdorff – Hermsdorf, Sobieszów (w brzmieniu z cytowanego dokumentu: „Pańska Wieś”).

do których dzieci należą), artefaktami, zbrojami i rarytasami, winna ona pozostać po mojej śmierci w tym samym miejscu, a wyznaczeni w moim testamencie panowie egzekutorzy przeprowadzić winni prawidłową inwentaryzację, o ile takowa nie znajdzie się w moich odręcznych zapiskach; i umieścić ją w hrabiowskim archiwum, bezpiecznie i poza zasięgiem wszelkich niebezpieczeństw, związanych z wojnami etc.; i nic [ze zbiorów] nie może być odjęte”¹³.

Istniejący *Catalogus Bibliothecae Schaffgotschianae, in Hermsdorf*, stworzony przez Neumanna, spisany przez 86 stronach (według objętości woluminów) i w 1738 r. przedrukowano go w „Gelehrten Neuigkeiten Schlesiens”. Ten wzorcowy na owe czasy katalog w 1741 r. postanowiono ponownie wydrukować u wrocławskiego drukarza Johanna Jakoba Korna. Skończyło się jednak tylko na zamiarze. Wybuch wojen śląskich (1740-1763) spowodował, że Sobieszów i inne dobra rodu Schaffgotschów przejęła pruska administracja państwowa. Zawierucha wojenna, śmierć Johanna Carla Neumanna (1741), a rok później hr. Hansa Antona Schaffgotscha (19 III 1742) przerwały przygotowania do druku, później zaś zarzucono całkowicie ów zamiar.

Kolejni właściciele pałacu, biblioteki i muzeum więcej uwagi poświęcali polityce niż sprawom kulturalnym¹⁴. Prowadzenie biblioteki i gabinetu monet¹⁵ powierzono zatem Martinowi Göttlicherowi¹⁶ z Sobieszowa, dyrektorowi naczelnemu hrabiowskich dóbr. Bibliotekę udostępniano nadal różnym czytelnikom, którzy odwiedzając ją i korzystając ze zbiorów w celach badawczych, pozostawili relacje na jej

¹³ Fragment z testamentowego dokumentu fundacyjnego hrabiego Hansa Antona Schaffgotscha z 21 II 1733 r.: „Andertens soll bey dieser meiner zum Fideicommiss mit nicht geringen Unkosten aufgerichtete Bibliotheca, nebst alle dem, was an Armaturen, Kunst-Stücken (...) nach meinem Todt sich daselbst befinden wird und worüber die in diesem meinem Testament benahmte Herrn Executores ein richtiges Inventarium fals nicht dergleichen unter meiner Hand-Unterschrift aufgefunden werden sollte”.

¹⁴ Hr. Carl Schaffgotsch często przebywał w Pradze, książe Philipp Gotthard Schaffgotsch, arcybiskup wrocławski, zamieszkał w swojej posiadłości koronnej na zamku Johannesberg (*Jánský Vrch*) (letniej siedzibie biskupów wrocławskich) na austriackim Śląsku. Majątek dolnośląski objął hr. Johann Nepomuk. Jak pisze I. Siebelt, musiał on poświęcić wszelkie swoje siły na przywrócenie porządku w swoich dobrach. Zabrakło więc czasu na osobiste zainteresowanie się biblioteką.

¹⁵ Był to zbiór numizmatów liczący kilkaset rzadkich monet w złocie, srebrze, miedzi i cynku oraz duża liczba medali.

¹⁶ Obelisk Göttlichera znajduje się na katolickim cmentarzu w Sobieszowie.

temat. W swoich wspomnieniach opisywali z zachwytem zastany księgozbiór. Znanym użytkownikiem i entuzjastą biblioteki był jeleniogórski lekarz Kaspar Gottlieb Lindner, podobnie jak Raymund Duellius¹⁷, który w swoich relacjach określił ją *praestantissimam bibliothecam*, zaś Francuz L'Enfant wspomniał o tym, że znalazł tam dużo materiałów źródłowych do prowadzonych studiów na temat wojen husyckich i nazwał ją *la belle Bibliothéque*. Z biegiem lat korzystne opinie zmieniały się, a pod koniec XVIII w. podnosiły się coraz częściej głosy krytykujące a wskazujące na nieład panujący w bibliotece.

Uporządkowanie zbiorów zlecono Pöllnerowi z Mysłowa (niem. *Seitendorf*), pisarzowi sądowemu, jednak sposób, w jaki wykonał pracę był niezadowolająca. Wizytujący bibliotekę w 1783 r. JE Troschel¹⁸ zanotował, że zastał książki rozrzucone w różnych pomieszczeniach, zaś pisarz niemiecki Dittrich¹⁹ pisał: „W pałacu Pan Grallert otworzył mi święty grobowiec książek” (*Der Hofmeister, Herr Grallert hatte die Güte das heilige Grab der Bücher zu öffnen*) i opisał tragiczny widok trzech sal pełnych starych książek, które pozostawały w nieładzie. Także inni wizytujący z troską zwracali uwagę na aktualny stan cennego księgozbioru, znanego im z drukowanego spisu katalogowego. Sobieszów²⁰, a właściwie jego biblioteka, przeżywała

¹⁷ Duellius, Raimund, właśc. Duelli, (ur. 1694 Wiedeń; zm. 25 II 1769 Mank w Dolnej Austrii). Bibliotekarz biskupi w St. Pölten w Dolnej Austrii.

¹⁸ J.E. T[ROSCHEL]. *Reise von Berlin über Breslau nach dem Schles. Gebirge*. Berlin 1784 s. 167

¹⁹ J.J. DITTRICH. *Bemerkungen auf einer Reise durch Niederschlesiens schönste Gegenden*. Schweidnitz (Świdnica) 1815 s. 103

²⁰ Pobiblioteczny pałac w Sobieszowie został mieszkaniem generalnego pełnomocnika majątku Schaffgotschów, jednocześnie przedstawiciela patronackiego rodu. Po II wojnie światowej zamieniono pomieszczenia na szkołę. Remont obiektu wykonano w latach 1967-1971. Ingerował on w historyczną architekturę. Obecnie wnętrza budynku nie mają nic wspólnego z założeniami pałacowymi ani pobibliotecznymi. Z holu głównego zniknęły reprezentacyjne lustrzane schody. Zastąpiono je prostymi, bezstylowymi schodami wykonanymi z lastrico. Szkolna aranżacja doprowadziła do zmiany w usytuowaniu prawie wszystkich pomieszczeń. W wielu miejscach zastosowano elementy budowlane typowe dla II połowy XX w. Tylko w kilku salach na parterze zachowano rozkład pokoi i sklepienia. Dziś najbardziej reprezentacyjną jest barokowa sala w pobliżu wejścia od strony zespołu folwarcznego, niegdyś gabinet główny. W barokowej sali zachowało się sklepienie podzielone na trzy przęsła. Pomieszczenie oświetlają trzy okna. W środkowym przęśle jest kominek w profilowanym obramieniu, nad którym umiejscowiono sztukatorską dekorację. W jej centrum dwa tonda oddzielono od siebie szyszakiem, w ich pobliżu znalazły się stylizowane

swoją końcową fazę w dotychczasowym miejscu. Zainteresowania właściciele skupiały się bowiem na innej instytucji i zmianie miejsca rodzinnej siedziby.

2. CIEPLICE

W latach 1784-1788 w miejscu renesansowego dworu w Cieplicach²¹ (*Warmbrunn*)²² Schaffgotschowie wzniesli nową rezydencję,

---

napisy: AD 1705 i R 1970; dookoła ornament. Obok ustawiono na książkach i trzymające w dłoniach księgi dwa putta. Obecnie sala służy jako aula dla umiejscowionej tu szkoły. W dalszej części budynku urządzono klasy szkolne i gabinety administracyjne. Z zewnątrz jedynie fasada budynku i jego dekoracja. W tympanonie portalu głównego wejścia do budynku zachował się między innymi herb Schaffgotschów, obecnie zasłonięty tabliczką z godłem polskim – orłem. Dzięki pani dyrektor Helenie Kasperczyk pałacowa szkoła odzyskuje powoli swój zabytkowy charakter. Ostatnio w wymienionym pokryciu dachowym nawiązano do oryginalnego. Dla odbudowy historycznego wizerunku Sobieszowa zasługi ma także ks. prałat Józef Frąc z parafii św. Marcina.

Lastrico – mieszanina wody, cementu i gysu stosowana do wylewki posadzek lub schodów; lastryko, lastriko, terazzo. *Nowy słownik ortograficzny*. Opr. A. Markowski, W. Wichrowska. Wilga 2005.

Internetowa informacja o Zespole Szkół Licealnych i Zawodowych nr 1 w Jeleniej Górze: <http://www.zsliznr1.com.pl>

²¹ Cieplice Śląskie Zdrój koło Jeleniej Góry (Dolny Śląsk) powstały w 1175 r. Tu książę Bolesław Wysoki natrafił w głębokim borze na gorące źródła, przy których nakazał wybudować domek myśliwski. W 1281 r. w Cieplicach osiedlił się zakon joannitów. Wzniesli oni w 1288 r. za zgodą Bolka I, księcia świdnicko-jaworskiego w leżącej obok wsi Malinnik (*Herischdorf*) gospodę „dla użytku i dobra ciepłych źródeł i zakonu”. W 1318 r. w rejestrze archiprezbitera Gabriela di Rimini po raz pierwszy został wymieniony kościół w Cieplicach, a miejscowość nazwano Ciepłowodą (oryg. *Cheplevode*). W 1381 r. joannici odstąpili swoje dobra rycerzowi Bolka II, księcia świdnicko-jaworskiego, Gotsche Schoff. Był on protoplastą rodu Schaffgotschów, twórców późniejszej słynnej biblioteki. Schaffgotschowie byli właścicielami okolicznych ziem do 1945 r. Mieli swoje pałace w Cieplicach (*Warmbrunn*), Sobieszowie (*Hermisdorf*), zamek Chojnik (*Kynastto*) i inne. W 1426 r. Cieplice zostały zniszczone przez najazd Hunów. W Cieplicach wraz z utworzeniem cysterskiego probostwa powstała szkoła. Jedna z kronik podaje, iż nauczycielem był cysters Franz Walter z Krzeszowa, skąd sprowadzono książki do biblioteki szkolnej w Cieplicach. W latach 1547 i 1582 pożary doszczętnie zniszczyły tutejszą zabudowę klasztorną. Od 1586 r. rozpoczęła się budowa obecnego gmachu klasztornego, którą w 1664 r. ukończył opat krzeszowski Bernard Rosa. Po pożarze zamku Chojnik w 1675 r.

którą w 1806-1807 r., jako dobra prywatne Schaffgotschów, przejęły stacjonujące wojska napoleońskie. W tym niespokojnym czasie, w 1810 r. administracja pruska sekularyzowała katolickie konwenty na rzecz kontrybucji nałożonej przez zwycięskich Francuzów. Mimo trudnej sytuacji finansowej, kolejny spadkobierca rodzinnego majątku hrabia Leopold Gotthard Schaffgotsch 25 IV 1812 r. odkupił od Państwa Pruskiego klasztor pocysterski w Cieplicach za sumę 62 000 talarów, stając się także jedynym posiadaczem miejscowego cieplickiego źródła²³. Hrabiego Leopolda żywo interesował los dziedzicznych zbiorów i zaniedbanej biblioteki, mieszczącej się jeszcze w pałacu w Sobieszowie. Postanowił, że należy przekazać ją w fachowe ręce, jeżeli księgozbiór ma zostać zachowany i służyć pokoleniom. Gdy szukano odpowiedniej osoby do „mozołnej i długotrwałej pracy związanej z uporządkowaniem”²⁴ – jak pisał Siebelt, swoje usługi zaproponował baron von Stillfried z Jeleniej Góry. Tę benedyktyńską pracę rozpoczął w 1812 r. i zakończył po dwunastu latach, w 1824 r. W uznaniu zasług, jakie położył baron Stillfried, hrabia Schaffgotsch zamówił u wrocławskiego malarza Johanna Davida Grüsona²⁵ jego

---

Schaffgotschowie przenieśli się na stałe do swojego pałacu w Sobieszowie, a następnie do Cieplic.

²² Pałac Schaffgotschów w Cieplicach. Monumentalną rezydencję wzniosł książę Johann Nepomucen Schaffgotsch, w miejscu renesansowego dworu i domu gościnnego. Pałac zbudowano z wykorzystaniem reliktów obu budynków, które pozostały po pożarze z roku 1777. Trójskrzydłowe założenie zwrócono wydłużoną fasadą do placu, zaś skrzydłami do ogrodu w stylu angielskim. Obiekt pokryto czterospadowym dachem z lukarnami i wysokimi kominami. Rezydencja reprezentuje styl dojrzalego baroku w połączeniu z formami wczesnoklasykystycznymi. Autorem projektu był Johann Georg Rudolf, którego zatrudniono w dobrach Schaffgotschów oraz majątku cystersów krzeszowskich. Dekoracje fasady wykonał Augustin Wagner i kamieniarz Johann Pausenberger. Wnętrza dekorowali w stylu empire 1789-1809 malarz Anton Paetz, sztukator Johan Joseph Echtler. W latach 1865-1866 przebudowano wnętrza w duchu historyzmu. W latach 1949-1951 przeprowadzono remont pałacu. Od roku 1975 w pałacowym budynku znajduje się filia Politechniki Wrocławskiej ze współczesną biblioteką usytuowaną na piętrze w byłych pomieszczeniach mieszkalnych.

²³ I. ŁABOREWICZ. *Źródła do dziejów Cieplic Śląskich Źródła w archiwach państwowych na Dolnym Śląsku*. „Karkonosze. Sudeckie materiały krajoznawcze” 1993 [1994] nr 10/11 s. 217-222.

Ród Schaffgotschów nabył Źródło Cieplickie już w 1381 r.

²⁴ SIEBELT. *Die Reichsgräfllich Schaffgotsch'sche Majoratesbibliothek*. s. 23-26.

²⁵ Johann David Grüson (1780-1848) – malarz, litograf i wydawca; studiował w Berlinie i Dreźnie

portret, który zawisł w pomieszczeniach biblioteki. Zainteresowanie biblioteką zaowocowało późniejszym powiększeniem zbiorów²⁶ oraz udostępnianiem ich szerszej grupie czytelników w określone dni, lecz jeszcze bez możliwości wypożyczania książek.

W 1833 r. majoracką bibliotekę z Sobieszowa hrabia Leopold umieścił w wyremontowanym klasztorze pocysterskim w Cieplicach (*Warmbrunn*). Przeznaczono na nią pierwsze piętro klasztoru. Przeprowadzką kierował profesor doktor Kutzen z Wrocławia. Bibliotekę tę dnia 1 VII 1834 r. otworzono po stu latach po raz drugi dla publicznego czytelnictwa. Hr. Leopold zniósł przy tym ustalony wcześniej zakaz wypożyczania książek. Dla zaproszonej z Wrocławia Księgarni Hirta urządzono ponadto salę czytelnianą. Udostępniano tam najnowsze czasopisma oraz wydawnictwa ukazujące się na rynku księgarskim. Po sześciu latach, w lutym 1840 r. w sąsiednim majątku Hielschera wybuchł pożar. Wiatr przenosił ogień w kierunku kościoła i klasztoru. Nad biblioteką zawisło niebezpieczeństwo, spłonął dach, zajęły się parapety i podłoga, również część mebli i innego wyposażenia. Udało się jednak uratować księgozbiór. Choć biblioteka znów znalazła się w nieładzie, w 1842 r. ukończono prace remontowe oraz zmieniono częściowo przeznaczenie wnętrza. Zamknięto czytelnię Hirta, a w pomieszczeniach tych urządzono muzealną prezentację oręża, które poszerzano okazjonalnymi zakupami. Również zbiory przyrodnicze i minerałów, monet i medali wyeksponowano w sposób fachowy i przejrzysty²⁷.

---

²⁶ W 1818 r. hrabia zakupił do biblioteki od radcy dworskiego doktora Hausleuthnera z Jeleniej Góry zbiór złotych i srebrnych monet. W 1819 r. za 12 000 talarów nabyto kolekcję naturalistów i księgozbiór księgarza Siegerta z Legnicy. W 1831 r. przejęto od wdowy po dyrektorze rentowym Ringelhanne jego medale.

²⁷ *Muzeum Przyrodnicze w Jeleniej Górze* (przewodnik). Jelenia-Góra – Cieplice: „Po śmierci hr. Hansa Antona Schaffgotscha biblioteka oraz zbiory podupadły. Uporządkowano je dopiero po wojnach napoleońskich. Przypuszczalnie wówczas powstał zbiór minerałów, gipsowe modele grzybów, kolekcje muszli i owadów. Od 1834 r. zbiory udostępniono zwiedzającym przy bibliotece w Cieplicach. W 1876 r. hr. Ludwigo Schaffgotsch (1843-1891) połączył swoje zbiory ptaków z kolekcją ornitologiczną zakupioną od dra E. Luksa, a jako ich kustosa i preparatora zatrudnił w 1880 r. Geoga Martiniego (1860-1931). Dzięki jego konsekwentnej i sumiennej pracy oraz bogatemu mecenasowi powstała jedna z największych prywatnych kolekcji ornitologicznych w Europie. Ukierunkowano ją na ptaki Śląska, a z czasem też na ptaki egzotyczne. Kolekcja zajmowała 8 pokoi w Długim Domu. Efektem 50-letniej pracy Geoga Martiniego oraz 30-letniej pracy jego syna, Kurta (1891-1969), który

Rok po pożarze (1841) na kierownika biblioteki powołany został przez hr. Leopolda Schaffgotscha Wilhelm Burghardt, kustosz Królewskiej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Siebelt pisał o nim, że był to uczony, pracowity człowiek, który odnalazł w archiwach „Deklaracje Pilzneńskie” z 12 i 20 II 1634 r., stanowiące największy skarb biblioteki, zwłaszcza że dokumenty dotyczyły rodziny. Za ich podpisanie Hans Ulrich Schaffgotsch²⁸ (1595, Gryfów Śląski – 1635, Ratyżbona) dosłownie „stracił głowę”. W latach sześćdziesiątych XIX w. biblioteka liczyła już 50 000 woluminów. Burghardt kierował biblioteką przez 30 lat. W myśl zarządzenia Ministra Kultury Niemiec²⁹ z 10 V 1899 r. zaczęto sporządzać jednolity, alfabetyczny

opiekował się zbiorami do 1950 r., była kolekcja obejmująca ok. 3 000 gatunków ptaków (cała gromada liczy ok. 8 500 gatunków) oraz ok. 1 000 gniazd z 7 000 jaj. Wiele gatunków występowało w różnych stadiach rozwoju, od jaja po osobniki dorosłe. Na ok. 330 gatunków ptaków lęgowych znanych ze Śląska w Cieplicach zgromadzono 291 gatunków w 1 013 egzemplarzach. Nie mniej okazałe prezentowała się kolekcja ptaków egzotycznych. Wystarczy wspomnieć, że na około 320 gatunków kolibrów znanych nauce Martini zgromadził 302. Trochę mniej było papug (200/320 gatunków), tukanów i dzioborożców (75/85). Zbiory ornitologiczne hr. Schaffgotscha stanowiły wielką atrakcję dawnych Cieplic i cieszyły się zasłużoną sławą nie tylko wśród odwiedzających je kuracjuszy i turystów. Po wojnie wspaniałe kolekcje rozproszono. Bibliotekę i zbiory wywieziono do Wrocławia i do Warszawy, minerały do Wałbrzycha. Mocno uszczuplone zbiory, wystawiane do początków lat 60-tych w tzw. Długim Domu, mimo wszystko robiły duże wrażenie na zwiedzających. Po usunięciu zbiorów z Długiego Domu przez Uzdrowisko, przeniesiono je do Pawilonu Norweskiego – dawnej restauracji. W roku 1967 otwarto tu stałą ekspozycję ornitologiczną, a w latach 70-tych także lepidopterologiczną (motyle)”.

²⁸ Hans Ulrich Schaffgotsch podczas wojny trzydziestoletniej pozostał najwierniejszym przyjacielem Wallensteina. Gdy Wallenstein w 1634 nawiązał tajne rokowania z protestantami, aby z ich poparciem zdetronizować Habsburgów i objąć władzę w Czechach, Schaffgotsch stanął po jego stronie. Nie opuścił przyjaciela nawet wtedy, gdy sprawa była właściwie przegrana, bo spisek wykryto, a Wallensteina skrytobójczo zamordowano. Mimo iż większość oficerów z armii Wallensteina poddała się cesarzowi, Schaffgotsch podniósł w Opawie bunt i wznosił antycesarskie okrzyki. Bunt został szybko stłumiony, a Hans Ulryka Schaffgotscha zatrzymano i uwięziono w twierdzy kłodzkiej. Później przewieziono go do Wiednia, torturowano i więziono w coraz cięższych warunkach. Skazano go na karę śmierci, a dobra Schaffgotschów zostały w dużej części skonfiskowane. Egzekucję wykonano 23 VII 1635 w Ratyżbonie. KUZIO-PODRUCKI. *Schaffgotschowie*.

²⁹ W okresie napoleońskim większość księstw niemieckojęzycznych, oprócz Prus i Austrii, włączono do Związku Reńskiego. Po klęsce Napoleona utworzono Związek Niemiecki. W 1834 r. powstał Niemiecki Związek Celny. Po wojnie austriacko-pruskiej w 1866 r. najsilniejszą pozycję w krajach niemieckojęzycznych uzyskały Prusy,

katalog obowiązujący we wszystkich bibliotekach. Taki alfabetyczny katalog biblioteki Schaffgotschów wydrukował Heinrich Nentwig w 1902 r., opisując we wstępie szczegółowe losy zbiorów³⁰.

Biblioteką majoracką w gmachu pocysterskim³¹ w Cieplicach na początku XX w. zarządzał dr filozofii Schuler. Korzystano w niej z przejrzysto uporządkowanego księgozbioru z zakresu teologii, nauk prawnych, historii, przyrody i innych dziedzin nauki. Wśród 80 000 woluminów znajdował się m.in. czwarty egzemplarz Biblii w języku niemieckim z 1470 r., a także Biblie z 1483 i 1487 oraz wrocławski Mszał (missale) z 1505 r. Spośród dzieł historycznych godnych wymienienia była m.in.: *Kampania napoleońska w Egipcie (Napoleons Feldzug nach Ägypten)* w 29 tomach, częściowo w formie folio. Do biblioteki przekazano dar Fryderyka Wilhelma IV obejmujący wszystkie dzieła Fryderyka II, a także sprawozdanie księcia Waldemara z podróży do Indii. Szczycono się bogatymi zbiorami w dziale „Silesiaca” i „Schaffgotschiana”. Były też podręczniki wydane przez prof. dr. Heinricha Nentwiga, który kierował biblioteką w latach 1895-1910. Spod jego pióra wyszły *Informacje z hrabiowskiego archiwum Schaffgotschów*. Bogate zespoły miedziorytów autorstwa starych mistrzów stanowiły wyjątkową ozdobę biblioteki. Prócz książek groma-

---

po wojnie francusko-pruskiej w latach 1870-1871 proklamowano Cesarstwo Niemieckie (*Deutschland* – pol. Niemcy) z Wilhelmem I jako dziedzicznym cesarzem. 9 XI 1918 r. proklamowano republikę, cesarz abdykował. *Encyklopedia Wikipedia*.

³⁰ H. NENTWIG. *Silesiaca in der Reichsgräflich Schaffgothsch'schen Majoratsbibliothek zu Warmbrunn*. H. 1. Leipzig: Wyd. Harrassowitz 1902.

³¹ Zespół poklasztorny w Cieplicach. Powstał za sprawą krzeszowskich cystersów. Klasztor, czterokrzydłowy, dwukondygnacyjny z wirydarzem, wzniesiono w latach 1586-1587. Współcześnie część gmachu zajmują oo. pijarzy, resztę stanowią pomieszczenia gospodarze Uzdrawiska Cieplice – Pralnia Uzdrawiskowa. Kościół barokowy pw. Jana Chrzciciela z lat 1712-1714, z kaplicami bocznymi i emporami posiada ołtarz główny z 1716 r., z obrazem Michała Willmanna z 1687 r. flankowany rzeźbami św. Piotra, Jana Chrzciciela, Jana Ewangelisty i św. Pawła. Ambonę ufundowaną w 1792 r. zdobią płaskorzeźby przedstawiające sceny z życia patrona kościoła. Pod chórem znajdują się trzy obrazy z 1736 r., które namalował uczeń Willmanna Hoffmann. Pod kościołem krypta ze szczątkami dawnych właścicieli Cieplic – Schaffgotschów. Dziedziniec kościelny (dawny cmentarz) oddziela od ulicy kamienny mur z płytami nagrobnymi Schaffgotschów z lat 1579-1624, przeniesionymi z Radomierza. Dziedziniec zamyka wolnostojąca dzwonnica z 1710 r. Przy północnym murze dziedzińca barokowa kolumna Świętej Trójcy z 1724 r., postawiona w miejscu historycznej lipy, pod którą 16 VI 1403 dokonano fundacji cysterskiej prebendy (Interne-
towy Informator Cieplic Zdrój).

dzono również muzealia, dzieła plastyczne, numizmatyczne i przyrodnicze. Na wszystkich ścianach biblioteki wisiały obrazy i portrety m.in. Schaffgotschów, cesarza Karola IV i cesarzowej Marii Teresy. Zbiory przyrodnicze w 1876 r. przeniesiono do tzw. „Długiego Domu”³² w Cieplicach, gdzie zajmowały one 8 pokoi. Była to wówczas jedna z największych kolekcji ornitologicznych w Europie.

Różnorodne zbiory po Schaffgotschach dokumentują nie tylko mecenat artystyczny rodu na terenie Kotliny Jeleniogórskiej, ale także ożywione kontakty ze środowiskiem artystycznym różnych krajów. W kolekcji graficznej, liczącej kilka tysięcy rycin i kilkaset rysunków, przeważały dzieła mistrzów niemieckich z okresu XVI-XVIII w.

Wiadomo, że cieplicka biblioteka przyciągała wielu badaczy z całej Europy. Jej wygląd ukazują zachowane zdjęcia z początku XX w., pochodzące ze zbiorów Muzeum Cieplickiego, które mieści się obecnie w dawnym „Pawilonie Norweskim”. Zdjęcia ukazują wnętrza majorackiej biblioteki w pocysterskim klasztorze, bogato wyposażonej nie tylko w książki, ale również w inne eksponaty o charakterze muzealnym, jak obrazy, rzeźby czy globusy.

Cieplice dzięki zamożności właścicieli tych terenów były jedną z najbogatszych miejscowości Śląska, choć status miejski uzyskały dopiero w 1935 r. W czasie II wojny światowej wytypowano je jako jedno z bezpiecznych miejsc do przechowywania archiwaliów i dzieł sztuki z terenu III Rzeszy, a zwłaszcza z państw okupowanych³³. W

---

³² Długi Dom – to najstarszy klasztorny dom zdrojowy, wybudowany przez cystersów w latach 1689-1693 na bazie starszej budowli z 1546 r. Posiada cechy wczesnego baroku. Jest też najstarszym domem zdrojowym Cieplic. Po kasacie klasztoru cystersów (1810) mieściły się w nim zbiory przyrodnicze Schaffgotschów. Po II wojnie światowej (1967) Uzdrawisko Cieplice przejęło go na przychodnię zdrowia i biura. Pozostałości po zbiorach przyrodniczych trafiły do Muzeum Cieplickiego stworzonego w 1975 r. w tzw. „Pawilonie Norweskim”.

³³ Zbiory Archiwum Państwowego z Wrocławia ulokowane były w Katolickim Urzędzie Parafialnym i w Bibliotece Schaffgotschów, która okazała się jednocześnie składnicą najcenniejszych zbiorów muzealnych zrabowanych w Polsce. To tutaj Witold Kieszkowski (zm. 1950), wicedyrektor Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków, kierujący akcją rewindykacyjną na Dolnym Śląsku w latach 1945-1946, znalazł 20 VIII 1945 r. 19 skrzyń oznaczonych „Museum Warschau”, „Krakau – Burg”, ze zbiorami skarbcza katedry na Wawelu, katedry warszawskiej, Wilanowa, Łazienek, Muzeum Narodowego w Krakowie, Muzeum Czartoryskich itd. Według przypuszczeń Kieszkowskiego, ten duży transport zbiorów polskich przeznaczonych

1945 r., kiedy w końcowych dniach wojny do Cieplic weszła radziecka Armia Czerwona, Schaffgotschów zmuszono od opuszczenia Śląska i pozostawienia majątku. Powoli i z trudem rozstawiała się ona z zawładniętymi dobrami i przekazywaniem ich na rzecz nowego gospodarza tych ziem – Polski.

Po wojnie Składnica Archiwum Państwowego z Wrocławia użytkowała jedną z sal w pałacu oraz sale w bibliotece Schaffgotschów. Pozostały księgozbiór wywieziono do Wrocławia i do Warszawy, minerały do Wałbrzycha. Zbiory przyrodnicze w latach sześćdziesiątych XX w. wystawiano we wcześniej wspomnianym tzw. „Długim Domu”. Mocno uszczuplone mimo wszystko robiły duże wrażenie na zwiedzających. W 1949 r. historyczne zasoby biblioteki Schaffgotschów rozproszono po bibliotekach polskich, książki trafiły m.in. do Biblioteki Narodowej obecnie mieszczącej się w Pałacu Krasieńskich w Warszawie i do Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

Dziś na półkach cieplickich nie ma już książek, lecz na zachowanym oryginalnym wyposażeniu pobibliotecznym, które stanowią głównie wysokie regały, znajdują się elementy magazynowe pobliskiego sanatorium. Część budynku klasztornego, w którym znajdowała się biblioteka, obecnie jest Pralnią Uzdrowiskową dla cieplickich ośrodków zdrojowych. Drugą część poklasztornego skrzydła przylegającego do kościoła parafii pw. św. Jana Chrzyciela zajmują bracia pijarzy. Zakon Kleryków Regularnych Ubogich Matki Bożej Szkół Pobożnych przybył z Krakowa do Cieplic w 1945 r. Wirydarz zamieniono w zwyczajne podwórko. Z zewnątrz obiekt niczym nie przypomina poklasztornego zabudowania ani funkcjonującej tu kiedyś dużej biblioteki. Jedynie portale z piaskowca budzą jeszcze refleksje, dzięki którym można w wyobraźni zobaczyć to miejsce z czasów cysterskich i późniejszych biblioteki, działającej tu jeszcze w pierwszej połowie XX w.

---

do wywozu na Zachód utknął w Cieplicach w połowie lutego 1945 r. I tu w panice ewakuacyjnej został pozostawiony własnemu losowi.

3. UKŁAD PRZESTRZENNY XIX-WIECZNEJ BIBLIOTEKI

W XIX w. na pomieszczenia biblioteczne przeznaczono trzy z czterech skrzydeł zabudowy klasztornej, sytuując ją na pierwszym piętrze. Skrzydło wschodnie stanowiło trakt oddzielający ścianą bibliotekę od kościoła. Skrzydło południowe dwutraktowe mieściło wejście do biblioteki z klatki schodowej oraz salę przeznaczoną na czytelnię Ferdinanda Hirta z Wrocławia oraz część reprezentacyjną. Skrzydło trzecie, zachodnie, które zaadoptowano do celów bibliotecznych, było również przestrzenią dwutraktową obejmującą korytarz z pocysterskimi celami, które połączono przejściami, tworząc trakt amfiladowy. Zasadnicze wyposażenie biblioteki stanowiły dwa rodzaje regałów, których większość się zachowała.

W trakcie zachodnim przesklepionym kolebkowo przy ścianach pomiędzy oknami ustawiono drewniane regały. Klarowną kompozycję wyposażenia wnętrza traktu podkreślało światło dzienne padające z wysokich, prostokątnych okien, doświetlając półki przeciwległych regałów. Większość tego sprzętu charakteryzuje jednolita konstrukcja multiplikowanych segmentów i jednakowa wysokość, która jest równa z górnym gabarytem wnęk okiennych. Wszystkie utrzymane zostały w ciemnobrązowej tonacji, podobnie jak niższe regały w niszach podokiennych.

Do biblioteki na pierwsze piętro prowadziła obszerna klatka schodowa z drewnianymi stopniami schodów do środkowego, dwutraktowego skrzydła południowego przesklepionego kolebkowo. W pomieszczeniu szerokie deski podłogowe układano wzdłuż, podobnie jak w trakcie wschodnim potęgowały one optyczne wydłużenie wnętrza. Jak wskazują zachowane fotografie, naprzeciw wejścia stały wysokie regały pełne książek, usytuowane pomiędzy oknami z widokiem na dawny wirydarz. Obecnie brak jest już mebli międzyokiennych w pierwotnych miejscach, zachowały się natomiast nisze regałowe stanowiące wypełnienia podokienne oraz regały na ścianie przeciwległej między przejściami do kolejnych pomieszczeń.

Od klatki schodowej w lewo znajduje się wewnątrz przesklepione kolebkowo i ozdobione sztukaterią. Wykorzystywano je zapewne do celów reprezentacyjnych, spotkań bibliotecznych, a także jako salę wykładową lub czytelnię. Pomieszczenie po prawej stronie od klatki

schodowej stanowiło salę przykrytą trzema sklepieniami krzyżowymi, oświetloną trzema oknami. Prawdopodobnie przeznaczona ona była początkowo na czytelnię księgarni Hirta z Wrocławia. Następnie, po remoncie w 1842 r. zaadaptowano ją na ekspozycje muzealne. Na zachowanej fotografii z początku XX w., ukazującej ten trakt biblioteczny, widać trzy regały czteromodułowe, jeden trzymodułowy i jeden dwumodułowy. Wszystkie one zbudowane z drewna świerkowego o widocznym usłojeniu, wypełnione były szczelnie książkami. Nad regałami mocowano do deski naczółkowo-gzymsowej ozdobne kartusze informacyjne dotyczące merytorycznego układu. We wnękach okiennych ustawiano stoły czytelniane. Jeden z takich stołów³⁴ zachował się do dziś.

Trzecie dwutraktowe skrzydło zachodnie wypełniono także regałami przyściennymi. W byłych celach zakonnych przebito szerokie przejścia amfiladowe. Zachowane fotografie z początku XX w. pokazują pomieszczenia połączone amfiladą, w których książki wypełniają niemal każdy zakątek przestrzeni, a kartusze zamontowano na płasko do zewnętrznych licówek półek nad przejściami. Wszystkie wolne przestrzenie zagospodarowano dziełami sztuki. Na fotografiach widać postumenty, na których stały rzeźby, popiersie kobiety, rzeźbę „Kciuk” oraz model kościoła, natomiast pod sufitem wiszący model statku. Na ścianach zawieszano obrazy. Wśród eksponatów znalazły się duże, wolno stojące globusy typowe dla bogatych bibliotek od XVII w.

Obecnie skrzydło to zostało podzielone na dwie części. W jednej z nich, należącej do zakonu pijarów, zamurowano przejścia między celami, wracając do pierwotnego klasztorowego układu. W tej części zachowało się kilka obrazów z dawnego wyposażenia biblioteki oraz późnobarokowa armaria biblioteczna, w której do dziś przechowywane są akta, dokumenty, listy oraz liczne pisma pochodzące z czasów Schaffgotschów. W pozostałej części, należącej obecnie do Pralni Uzdrawiska Cieplice, pozostał podział amfiladowy i umeblowanie pobiiblioteczne. W każdym z tych pomieszczeń przyścienne regały wypełniają szczelnie wszystkie ściany, wnęki międzyokienne, a także po-

---

³⁴ Drewniany stół wsparty na czterech nogach o wymiarach blatu 44x72 cm, wysokość 77 cm.

dokienne oraz nad przejściami. Współcześnie meble pokryto białą farbą, ale nadal zachowały swój pierwotny układ, dzięki czemu można odczytać monumentalny charakter działającej tu dawnej biblioteki.

W narożniku pomiędzy traktami południowym i zachodnim jest jeszcze małe pomieszczenie będące zapewne pokojem administracyjnym dla wewnętrznych prac bibliotecznych. Samo pomieszczenie wyróżnia wbudowane w nim pocysterskie *lavabo*. Zachował się tu też piec z białych kafli. Pomieszczono tu meble analogiczne w budowie i stylistyce jak w całej bibliotece, wyróżnia się jedynie niska szafka z jednoskrzydłowymi drzwiami o dwóch pełnych płycinach.

Konstrukcja wszystkich drewnianych regałów przyściennych³⁵ polegała na łączeniu na wczepy proste, otwarte, które przesłoniły listwy wieńczące naczółka prostego. Montowano w nich, w zależności od potrzeb, do 9 ruchomych półek³⁶ wspieranych na dwóch listwach ściętych ukośnie (w kształcie trapezu), które pozwalały umieszczać poprzeczki na wyciętych zębatkach w czterech pionowych belkach konstrukcyjnych w wewnętrznej części mebla. Rowki wycinano w odległości co 7 centymetrów. System ten umożliwił regulowanie półek względem formatu książek. Wszystkie regały ustawiono na pełnych cokółkach oraz zwieńczano naczółkami prostymi. Powtarzano standardowy schemat, budując z niego regały dwu, trzy i czteromodułowe, każdy regał posiadał „plecy” z długich pionowych desek.

W mniejszych regałach konstrukcja była analogiczna, pozwalająca na ustawianie dwóch ruchomych półek. Wierzchnia półka w podokiennych³⁷ regałach stanowiła blat użytkowy stolika – pulpitu.

Z czasów świetności biblioteki oprócz regałów zachowała się także szafa³⁸ zamykana pełnymi, dwuskrzydłowymi drzwiami, które wykonano jako ramiaki trójpłycinowe. Ozdobiono je mosiężnymi sztyldami symetrycznymi.

Wyposażenie regałowe tej byłej biblioteki można porównać z podobnym XIX-wiecznym sprzętem w nadal funkcjonujących bibliotekach Europy. Jedną z takich bibliotek, którą wyposażono w XIX w.

---

³⁵ Wymiary przyściennego segmentu drewnianego regału to: wys. 310 cm, szer. 300 cm, głęb. 33 cm. Mebel ustawiano na 17 centymetrowym cokole pełnym.

³⁶ Półki o grubości 2,5/3 cm, głębokości 30 cm.

³⁷ Wymiary podokieennego regału to: wys. 118 cm, szer. 79-200-79 cm i głęb. 17 cm. Mebel ustawiano na 17 centymetrowym cokole pełnym.

³⁸ Wymiary szafy: wys. 251 cm, szer. 133 cm, głęb. 40 cm.

w regały otaczające wszystkie ściany pomieszczeń, jest Biblioteka Kapitulna w Kolacsa³⁹.

Zakończenie

Współcześnie w Cieplicach funkcjonują dwie placówki biblioteczne. Biblioteka Publiczna jest filią „Książnicy Karkonoskiej” w Jeleniej Górze, zaś Biblioteka Zespołu Zamiejscowych Ośrodków Dydaktycznych stanowi filię Biblioteki Politechniki Wrocławskiej. Bibliotekę Politechniki utworzono w 1976 r. w byłych pomieszczeniach mieszkalnych⁴⁰ pałacu Schaffgotschów⁴¹. Książki wypożycza się tu z wolno stojących, metalowych regałów⁴², które poustawiano poprzecznie do okien, jeden za drugim. W przestrzennych wysokich salach z fasetowymi rozetami zdobionymi stiukami o ornamentach roślinnym

---

³⁹ Biblioteka kapitulna w Kolacsa na Węgrzech została założona przy katedrze arcybiskupiej już w czasach św. Stefana. W 1526 r. po bitwie z Turkami pod Mohaczem, Kolacsa znalazło się w strefie wpływów islamskich. Wypędzeni w 1529 r. mieszkańcy zabrali ze sobą cenny księgozbiór. 150 lat okupacji Węgier doprowadziło do całkowitego rozproszenia się ksiąg po świecie. Na początku XVIII w. odbudowa biblioteki arcybiskupiej była jednym z prestiżowych zadań. Zakupiono wiele nowych książek, gdyż z historycznego zbioru powróciły jedynie dwa inkunabuły. W pierwszym spisie z 1752 r. Canon György Hazy odnotował 287 602 woluminy. W 1813 r. historyczne wnętrza biblioteki odnowiono, a na przełomie XIX i XX w. powstała druga część rozbudowanych sal bibliotecznych z przeznaczeniem udostępniania biblioteki czytelnikom. W tym czasie powstało przyściennie umeblowanie wypełniające amfiladowe wnętrza.

⁴⁰ Są to pomieszczenia reprezentacyjne, mieszkalne i historyczna łazienka dziś pełniąc funkcję magazynku podręcznego. Wannę wpuszczono w białe kafle podłogi. Są tam też w wyposażeniu bidet, umywalki i prysznic z parawanowym lustrem, z zachowanymi oryginalnymi bateriami łazienkowymi z początku XX w.

⁴¹ Ostatnim cieplickim wolnym panem stanowym był od 1891 r. – wówczas zaledwie ośmioletni – hrabia Fryderyk. Zmarł już po zakończeniu wojny, późną wiosną 1947 r. Od 1997 r. spadkobiercą tytułu jest jego wnuk, także o imieniu Fryderyk. Urodził się jeszcze w Cieplicach na początku 1943 r. W pałacu stacjonowała od 1945 r. Armia Czerwona, spalono wówczas wiele podłóg. W latach 1948-1951 przeprowadzono generalny remont. Miał się tam znajdować Ośrodek Rady Państwa. Pałac jednak wziął pod swoją opiekę Związek Harcerstwa Polskiego. Od 1976 znajduje się tam filia Politechniki Wrocławskiej. KUZIO-PODRUCKI. *Schaffgotschowie*.

⁴² Książki magazynowane są na sklepowych regałach z końca XX w., zaprojektowanych nie dla bibliotek. Metalowa konstrukcja nóg dźwiga po pięć półek z płyty wiórowej.

zwisają kryształowe żyrandole. Obok biurka z komputerem stoi za-
bytkowy, biały, owalny piec kaflowy, a ściany pomieszczeń są nadal
wyłożone czerwoną tkaniną⁴³.

Jak podaje informator: „biblioteka zalicza się do jednych z naj-
większych bibliotek technicznych w województwie dolnośląskim.
Wchodzi w skład systemu biblioteczo-informacyjnego Politechniki
Wrocławskiej. (...) Gromadzi głównie publikacje z dyscyplin nau-
kowych reprezentowanych na Uczelni: elektrotechniki, energetyki,
fizyki, informatyki, matematyki, mechaniki, ochrony środowiska, te-
lekomunikacji i zarządzania. Liczy około 15 000 woluminów, 39 tytu-
łów czasopism, ponad 2,6 tys. jednostek zbiorów specjalnych (norm,
katalogów firmowych, prac dyplomowych, raportów naukowych, in-
strukcji laboratoryjnych)”⁴⁴.

Miejska Biblioteka Publiczna w Cieplicach (plac Piastowski 32)
mieści się na parterze kamienicy naprzeciw pałacu Schaffgotschów.
Po przyłączeniu miasta Cieplice Śląskie Zdrój i Sobieszowa do Jele-
niej Góry, od 1976 r. biblioteka funkcjonuje jako Filia Nr 4 (w So-
bieszowie jest Filia nr 5). Cieplicka biblioteka udostępnia czytelnikom
literaturę piękną i popularnonaukową oraz czasopisma.

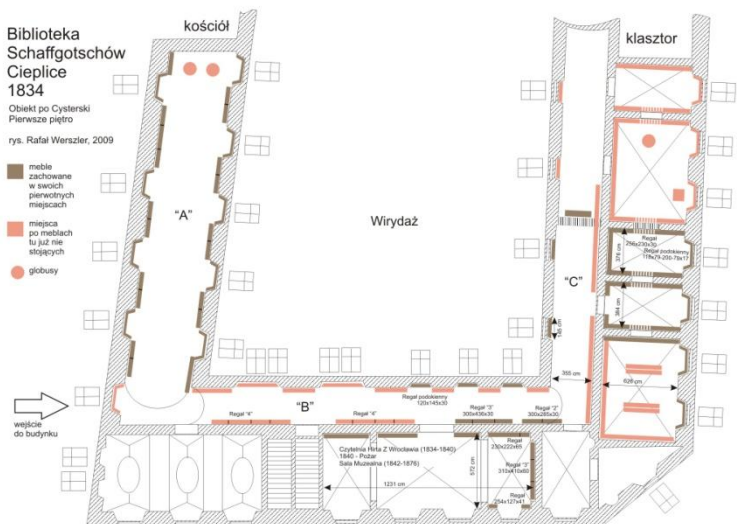
Żadna z obu wymienionych placówek bibliotecznych nie wykorzy-
stuje przystosowanych i nadal w pełni umeblowanych historycznych
wnętrz byłej biblioteki Schaffgotschów w Cieplicach.

Magazyn Pralni Uzdrowiska Cieplice mieszczący się w pałacu po-
cysterskim, pełniącym w XIX w. rolę największej śląskiej biblioteki
udostępnionej publicznie, obecnie jest niedostępny dla zwiedzających.

---

⁴³ Znajdująca się tuż obok obecnej biblioteki Sala Balowa w pałacu Schaffgotschów
w Cieplicach, projektu mistrza Kurza z Kowar, jest bodajże najpiękniejszą z jeszcze
zachowanych na terenie Kotliny Jeleniogórskiej. Dwupoziomowa błękitna aula ma
ściany i sufit bogato ozdobione sztukaterią, intarsjowaną mozaikę podłogową, dwa
klasycystyczne piece, kryształowy żyrandol oraz lustra. Ściany zdobią medaliony
przedstawiające personifikacje antycznych bogiń. W Sali Niebieskiej i Lustrzanej za-
chowwały się piece i meble z epoki, parkiety i sztukaterie. W. KAPALCZYŃSKI, P. NA-
PIERAŁA. *Zamki, pałace i dwory Kotliny Jeleniogórskiej*. Wrocław: Fundacja Doliny
Pałaców i Ogrodów Kotliny Jeleniogórskiej 2005.

⁴⁴ *XXX lat (1976-2006), Politechnika Wroclawska, Zamiejscowy Ośrodek dydak-
tyczny w Jeleniej Górze „Trzydzieści lat minęło...”*. Opr. A. Kudlak, G. Żodź. Jelenia
Góra 2006 s. 15

Plan pomieszczeń biblioteki Schaffgotschów w Cieplicach.
Rys. Rafał Werszler

Widok współczesny pomieszczeń
skrzydła „A” byłej biblioteki
Schaffgotschów w Cieplicach.
Fot. Rafał Werszler

Zdjęcie archiwalne skrzydła „A” biblioteki Schaffgotschów w Cieplicach, udostępnione do druku ze zbiorów Muzeum Przyrodniczego w Jeleniej Górze, dzięki uprzejmości firmy wydawniczej Ad Rem.

Widok współczesny pomieszczeń skrzydła „B” byłej biblioteki Schaffgotschów w Cieplicach.
Fot. Rafał Werszler

Zdjęcie archiwalne skrzydła „B” biblioteki Schaffgotschów w Cieplicach, udostępnione do druku ze zbiorów Muzeum Przyrodniczego w Jeleniej Górze, dzięki uprzejmości firmy wydawniczej Ad Rem.

Widok współczesny pomieszczeń
skrzydła „C” byłej
biblioteki Schaffgotschów
w Cieplicach.
Fot. Rafał Werszler

Zdjęcie archiwalne skrzydła „C” biblioteki Schaffgotschów w Cieplicach, udostępnione do druku ze zbiorów Muzeum Przyrodniczego w Jeleniej Górze, dzięki uprzejmości firmy wydawniczej Ad Rem.

Porównywalne wnętrze istniejącej Biblioteki Katedralnej w Kalocsy na Węgrzech. Fotografia z ogólnodostępnych zasobów internetowych.

LOWER SILESIAN LIBRARY OF THE SCHAFFGOTSCH FAMILY
LOCATION, BOOK COLLECTION, INTERIORS, FURNITURE

S u m m a r y

Book collection forming the library of earl's family Schaffgotsch was the most known in Lower Silesia. Collection formed since the eighteenth century and increased up to half of twentieth century by successive representatives of this line was kept at the beginning at Chojnik castle, then in Podgórzyn and Sobieszow, and subsequently at the beginning of nineteenth century in the rooms of Cistercian monastery in Cieplice. During the second world war and later the book collection was dispersed and partly destroyed. About significant number of the then book collection prove only the basic furnishings of former library in the rooms formerly belonging to a monastery preserved up to this day which at present are warehouses of other institutions.

Thum. Jarosław Sempryk

Słowa kluczowe: biblioteka Schaffgotschów, biblioteki Dolnego Śląska, Schaffgotschowie, biblioteczna architektura wewnątrz, bibliotekoznawstwo.

Key words: library, library of Lower Silesia, the Schaffgotsch, librarian interior design, librarianship.